

Кръгла маса „Кризи и предизвикателства в Източна Европа 50-те 90-те години на ХХ в.“

Институтът за исторически изследвания – БАН беше домакин и организатор на две кръгли маси с международно участие, посветени на кризисни явления в най-новата история на Източна Европа. На 26 май 2022 г., в рамките на двустранния проект с Историческия институт на САН „Срещи България-Словакия“: социални, икономически и политически трансформации, интеграционни предизвикателства (ХІХ-ХХІ в.), се проведе кръгла маса на тема „Кризи и предизвикателства в Източна Европа 50-те 90-те години на ХХ в.“ с участието на членове на работния екип от двете страни (Теодоричка Готовска-Хенце, Ирина Якимова, Виктор Рогозенски, Людовит Халон, Роман Холец, Мирослав Сабол, Михал Дурчо) и Надежда Янковска от секция „История на света и на международните отношения“ на Института за исторически изследвания и доц. д-р Марияна Стамова от Института по балканистика с център по тракология – БАН.

Дискусията откри **Теодоричка Готовска-Хенце**. Тя направи въведение към ситуацията в края на Втората световна война и отношенията между съюзниците от Антихитлеристката коалиция. Основната цел бе да се представят позициите на отделните страни чрез осветляване на мотивите на техните политически ръководители, от които да се проследи как възниква разделението на континента. В изложението бяха привлечени спомените на Чърчил и мемоарите на М. Джилас за разговорите му със Сталин. Специално внимание беше отделено на т.нар. „процентно споразумение“ от есента на 1944 г. между Уинстън Чърчил и Йосиф В. Сталин и неговото прилагане на Балканите. Разискани бяха приликите и разликите във вътрешнополитическото положение на България и Румъния при навлизането на Съветските войски на тяхна територия. Констатирано беше, че докато БКП има много добре изградена структура по места и е укрепнала в резултат на антифашистката съпротива, РКП не разполага с такова организационно предимство, но в крайна сметка и в двете страни периодът на „народна демокрация“ е изключително кратък и комунистическите партии бързо овладяват властовите структури.

По същото време в Гърция ситуацията определено не отговаря на предвиденото в „процентното споразумение“ – самият Чърчил признава, че 4/5 от територията на страната е под контрола на местните антифашистки сили. Във втората фаза на гражданската война Великобритания все пак успява да ги принуди да се разоръжат, но няма материални и финансови ресурси за по-нататъшна намеса във вътрешната политика на страната – обстоятелство, което тя ясно съобщава на съюзника си зад океана. Британската слабост кара американците веднага да реагират и да се намесят. Цитирано беше изявлението от речта, в което Труман за първи път официално съобщава за новото разделение на света. В заключение бе констатирано, че с приемането на доктрината „Труман“ е направена първата крачка към Студената война и към следвоенното противопоставяне не само в Европа, но и в света.

Втората представена тема, свързана с кризисното развитие в Европа, бе за влиянието на унгарските събития от есента на 1956 г. върху западноевропейските комунистически партии. **Надежда Янковска** анализира влиянието, което оказват унгарските събития върху авторитета, вътрешнополитическото и вътрешнопартийното положение на западноевропейските комунистически партии. Анализът е осъществен на базата на информация, предоставена от американски (CIA, FRUS) и български (ЦДА) архивни източници, както и на научни трудове, посветени на тази тематика. Основните опорни точки бяха: реакцията на западноевропейските комунистически партии към съветските действия в Унгария; реакцията на европейската общественост и натискът, който тя оказва върху компартиите; проблемите на тези партии на вътрешнопартийно равнище; промяната във вътрешнополитическото положение на компартиите вследствие от ун-

гарските събития; перспективи за възстановяване на позициите на компартиите в съответните страни; влиянието на Суецката криза върху степента на обществения натиск, на който са подложени компартиите в контекста на унгарските събития.

Словашките колеги по проекта **Людovit Халоун, Роман Холец, Мирослав Сабол и Михал Дурчо** представиха колективно разработена от тях тема, посветена на продължителен период в развитието на Чехо/Словакия от края на Втората световна война до 1969 г. Изтъкнато беше, че първоначално първият следвоенен петилетен план (1949-1953) насърчава развитието на леката (текстилна) индустрия. Избухването на Студената война в Европа и последвалото блоково разделение обаче коренно променя приоритетите и налага ускореното изграждане на тежката индустрия, машиностроенето и военнопromишления комплекс, като преобладаващата част от тези производства са на територията на Словакия. В резултат на ускорената социалистическа индустриализация промишления дял на страната в националната икономика нараства до 15,6%, но започват да се усещат и първите отрасли дисбаланси, които втората петилетка (1956-1960) се опитва да преодолее. Първите опити за икономически реформи са направени още през 1958-1960, като в Словакия главният им теоретик е Курт Рожипал. (Kurt Rozsypal). Реформите въвеждат известна икономическа независимост на предприятията и предизвикат появата на нова динамика. Те довеждат до почти 100% увеличение на промишления потенциал в някои сектори (машиностроене и химическата промишленост) – тенденция, която впоследствие се оказва с дългосрочна перспектива в словашкото развитие.

Третият петгодишен план обаче (1961-1965) не продължава реформения процес и не заделя достатъчно инвестиции в инфраструктурата, земеделието и услугите. Във вътрешноикономически план дисбалансите нарастват. В същото време технологичното изоставане от развитите страни се задълбочава. Чешките и словашки икономисти търсят причините за кризата преди всичко в административното управление на държавната икономика. Детайлно представена беше подготовката и основните механизми на опитите за реформи, като беше подчертано, че те са съобразени с финансовото състояние на по-развитите чешки земи, но индустриалния профил на Словакия е доминиран от производството на суровини, поради което там възникват проблеми, въпреки че като цяло между 1948 и 1967 г. националният доход на словаците нараства с 338% .

Със смяната в партийното ръководство на страната в началото на 1968 г. започва и прилагането на икономическите реформи въз основата на по-голяма роля на пазара, разработени от чешкия учен Ота Шик (Otta Šik.) Те обаче, по преценката на тогавашните икономисти от Словашката Академия на науките, отново не са съобразени с икономическите реалности в Словакия и не допринасят за намаляването на икономическите и социалните диспропорции между двете части на държавата. Реформеният процес в Чехословакия е прекъснат от нахлуването на войските на Варшавския договор и след 1969 всички опити за икономически реформи са преустановени и централизираното ръководство на икономиката възстановено.

Марияна Стамова от ИБЦТ – БАН ни пренесе в югоизточния ъгъл на Европа, за да ни запознае с кризата в Косово в последното десетилетие на Титова Югославия. Периодът от смъртта на Тито докъм средата на 80-те години се характеризира с нарастващо недоволство сред албанското население и постепенна ескалация на напрежението в Косово. От друга страна, със смъртта на албанския лидер Енвер Ходжа на 11 април 1985 г. и оглавяването на Албанската партия на труда от Рамиз Алия Албания навлиза в нов етап на интернационализирането на проблема за положението на албанците в Югославия. Стамова подчерта, че отрицателните явления и тенденции в развитието на Югославия от началото на 80-те години довеждат страната до сериозна криза. Противоречията в югославското общество, икономическите и политическите проблеми и международното напрежение се изострят и поставят под въпрос единството на

югофедерацията, СЮК и „югославския модел на социализъм“. Цялостната криза в Югославия намира израз във влошените международните отношения в Косово. Политическите процеси, демонстрациите и стачките в Косово и особено въведените извънредни мерки през 80-те години, се отразяват неблагоприятно върху авторитета на Югославия сред западните и съседните страни. В края на 80-те години Югославия се изправя пред проблемът за по-нататъшното си съществуване.

Темата на **Ирина Якимова** бяха отношенията на България с Европейската общност от края на 80-те и началото на 90те години на 20 в. Отбелязани бяха трудностите около дипломатическата подготовка за подписването на Споразумението между България и ЕС за търговско и икономическо сътрудничество от 8 май 1990 - ключово събитие, което полага основите за по-нататъшното асоцииране и последвалото пълно интегриране на страната в Евро-атлантическите структури.

Търговско-икономическите преговори между София и Брюксел започват още през втората половина на 80-те години в рамките на по-широкия диалог между страните на СИВ и Европейската икономическа общност. Якимова отбелязва, че ролята на политическия фактор по това време не е за пренебрегване, за разлика от началото на 90-те години, когато са постигнати и конкретните споразумения с Брюксел, макар че и тогава още не може да се говори за дългосрочни механизми за взаимно доверие. Както се вижда от наличните архивни документи, стратегията на европейските институции към Източна Европа и в частност към България се развива и променя преди и след революциите от 1989 и особено след края на СИВ и разпадането на СССР. На фона на тези глобални промени се разглежда и „Българският случай“, като се проследява как промяната на властта в София се отразява от една страна на дипломатическите преговори с Европейската комисия, и от друга – как тези преговори променят вътрешнополитическия баланс, чрез постепенно отнемане на властови механизми от все още управляващата лява партия и открита подкрепа за дясната опозиция.

В конкретен план, Споразумението между България и ЕС за търговско и икономическо сътрудничество е първи по рода си законов акт, който не засяга само въпроси от технически характер, а регулира цялостно отношенията между двете страни, включително възможността за даване на България статута на „най-облагодетелствана нация“ и премахването на ограниченията за износ на български стоки на Западноевропейския пазар. С подписването на това споразумение двустранният диалог между София и Брюксел се издига на ново ниво, а обстоятелството, че то е подписано през май 1990 г. се оценява преди всичко като огромен успех за лявото правителство, което изглежда умело използва политическия момент, свързан с промените от есента на 1989. Въпреки че става дума за краткосрочно споразумение (търговската му част е валидна до 31 декември 1993, а общата му част – до 1 февруари 1995) – от днешна перспектива със сигурност можем да заключим, че това споразумение „павира пътя“ за по-нататъшното задълбочаване не само на икономическите, но и на политическите връзки между България и обединена Европа.

Последната тема, предложена от българските участници, беше посветена на разпадането на Чехословакия. **Виктор Рогозенски** я представи през призмата на българската преса. Той скицира процесите на държавна дезинтеграция: на 19 юни 1992, премиерите на Чехия и на Словакия Вацлав Клаус и Владимир Мечиар одобряват решението за разделянето. По-малко от месец по-късно, на 17 юли парламентът в Братислава гласува декларация за независимостта на Словакия. От 1 януари 1993 г. общата държава вече е минало. Рогозенски проследи процеса на разпадането както в партийните органи (в. „Демокрация“, в. „Дума“), така и от страниците на новите независими еженевници („24 часа“, „168 часа“, „Труд“).

Чешко-словашкото разделяне беше тема и на заключителната дискусия. Роман Холец припомни, че разделянето става в резултат на управленско решение, референдум

никога не е организиран по този въпрос – вероятно поради опасенията, че мнозинството от чехите и словаците не биха одобрили подобно решение. Друга тема на общата дискусия беше ролята на земеделската емиграция от Източна Европа в сравнителен план. В нейното обсъждане се включи и доц. д. и. н. Николай Кочанков от Националния Исторически музей.

Теодоричка Готовска-Хенце